

הרב אבישי ביר

מעשה הגר־צדק – הגרף פֿאטאָצקי

מבוא

אוצר החכמה
13676

מעשה הגר־צדק, הקדוש אברהם בן אברהם, בן האצילים ואֶלענטין פֿאטאָצקי, נצר למשפחה עתירת הון ששלטה על שטחים עצומים ברחבי פולין וליטא ההיסטורית, שעם הכירו את אלהי אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם, עזב מאחוריו את כל כבוד בית אביו וקבל על עצמו את דת ישראל ולכסוף עלה על המוקד בקדשו שם שמים – בלי ספק, הסעיר בשעתו את העולם היהודי, ועד היום הוא מרעיד את לב כל הקורא אודותיו.

אחת משכיות החמדה של ווילנא היהודית, היא הככר הענקית שעל יד בנין הקתדרלה, שם נשרף על קדוש השם – מי שהיה בעבר חניך האקדמיה האפיפיורית ברומא – הגר־צדק רבי אברהם בן אברהם. מסורת נאמנה שהגיעה לידינו¹ מספרת, שרבי אברהם בן אברהם עשה את דרכו אל המוקד בשירה; הוי אומר, שכל הויתו השמיעה קול גדול באזני ע־הארץ, כהניהם ושריהם לאמור: עם הכל ולמרות הכל, גם היום – בשעת שפלוחם ודלותם – יד ישראל על העליונה.

מעט מאד נכתב על מעשה זה, ומתפרנסים אנו מליקוטי שמועות ופירווי מסורות. כל אותם דברים ידועים קובצו לאחרונה לפונדק אחד על ידי הרב דוב אליאך² במאמרו המצוין והערוך היטב שנתפרסם במוסף "יחד נאמן" של ערב שבועות תשנ"ט³.

- א. ראה להלן בגוף המעשה.
- ב. בספר "שימוש של תורה" (עמוד סח) מסופר, שלבנו של הגאון רבי ראובן מדענעבורג (היא רווינסק) בעל "ראש לראובני" היתה מסורת, שהגר־צדק הלך למוקד בשמחה רבה, תוך כדי שהוא שר את המלים: "אבל אנחנו עמך בני בריתך בני אברהם אהבך שנשבעת לו בהר המוריה" וגו'. וגם הניגון היה ידוע לו. ראה שם את כל הסיפור.
- ג. מחבר הספרים "אבי הישיבות", ב כרכים; "פנינים משלחן גבוה", ה כרכים; "פנינים משלחן הגר־א".
- ד. אודות הגר־צדק יצא מכבר ספר בשם "אברהם בן אברהם". ראוי לדעת, שאף שמבחינה ספרותית הספר נפלא ומרגש עד מאד, אך כפי הנראה מחברו לא חש שום צורך לעגן את דבריו במציאות. די אם נזכיר שמחבר הספר הנ"ל מפגיש את הגר־צדק עם בעל ה"תניא", שבשנת תק"ט, שנת מותו של הגר־צדק, היה ילד בן שנתיים וחצי (ראה בספר "בית רבי", פרק א). בספר זה הוא מתואר גם כעושה־שלום במחלוקת בין הגריעב"ץ ורבי יתתן איבשיץ – עוד קודם שהיא פרצה.
- ה. "מחניים" (גליון צב, תשכ"ד. עמודים 142-149) הופיע מאמר מאת ב. נחמני בשם: "הגראף פֿאטאָצקי – גר צדק שקידש את השם". גם הוא הוסיף פרטים וידיעות חדשות אודות הגר־צדק, ללא ציון כל מקור לידיעות אלו.

כפי הנראה היו כמה סיבות שגרמו למיעוט המקורות אודות הגר־צדק. ניתן לשער, שמשפחת פאָטאָצקי הרוממה, שהיתה משפחה פולנית־קתולית אדוקה, לא היתה מאושרת

מאמר נוסף על הגר־צדק הופיע בספר "איליה" – יזכור־בוך (ישראל תשכ"ב), שם מספר הכותב, יליד העיירה איליע, על מעשה שאירע לו עצמו. ומעשה שהיה – כך היה: בקטנותו טיפס לעלית הגג של בית המדרש, ושם הוא מצא כתב־יד הכתוב ב...ארמית (!), ומכיון שהוא בעצמו לא שלט בשפה זו, רצה להשליך את הכתבים מידו, אבל כבר אז היתה לו הרגשה חזקה שנפלו לידו "מסמכים היסטוריים". ולכן הביא הכתבים לסבו שהיה בקי בש"ס ופוסקים. וסבו אמר לו שדפים אלו הם חלק מפינקס הקהילה הישן, וגם תרגם לו את הדברים מ"ארמית". במאמר הנ"ל הוא כותב את כל מה שתרגם לו סבו בקטנותו בשלושים שנה קודם לכן. ולא נותר אלא להתפעל מ"כח הזכרון" שלו. המעונין לדעת מה היה "כתוב" באותם דפים, וכן את יתר פרטי המעשה – איך בדיוק הוא מצא את כתב־היד, יעיין בספר הנ"ל, הלוא המה בעמודים 21-34.

בשבועון "במשפחה" (גליון 400, מיום ד סיון תשנ"ט, עמודים 8-11), הופיע מאמר בשם "לשיר בדרך אל המוקד". לנכון מעיר שם המחבר, שהספר "אברהם בן אברהם" – "נכתב רק על רקע היסטורי", וכי דברים מסוימים "כפי שהם מתוארים בספר – לא יתכנו ... כך שלספר הזה אין ערך מבחינה מחקרית־היסטורית". דבריו נכונים פְּנִיכוֹן היום, ללא ספק. דא עקא, שלאחר שהכותב ביטל את הספר בביטול גמור, הוא עצמו שואב ממנו מלא חפנים.

במאמר זה יודע המחבר לספר, שבדרכו למוקד – הגר־צדק "צעד בצעדים מדודים ומרצדים", ב"צעדי ריקוד, צעדי פיזוז מדודים", וכי "הקהל שנאסף ... האזין בדממה" לניגונו של הגר־צדק. אין שום רע בתאורים שכאלו, אלא שיש לציין שגם מאמר זה "נכתב רק על רקע היסטורי".

המחבר גם ליווה את הגר־צדק במסעותיו, ומשום כך הוא יודע לספר, שכשהגר־צדק החל לחשוש "שהוריו יעלו על עקבותיו עזב את אמסטרדם והגיע דרך גרמניה וצ'כיה (!) לוויילנא". דבר זה אינו עולה בקנה אחד עם ההגיון הפשוט, הגע בעצמך: מכיון שחש מהוריו, לכן הוא ברח מאמסטרדם הרחוקה מבית הוריו, ובה לא היה מוכר וגם שרר שם חופש דת מוחלט – וכלשון בעל המאמר עצמו שהגר־צדק וידידו ברחו לאמסטרדם "בה אין יד האינקוויזיציה יכולה להשיגם"; ולאן הוא ברח – ל...ליטא הקתולית, ועוד לוויילנא, היישר לתוך זרועות הוריו, שהיו – לדברי הכותב – תושבי וויילנא. ומוסיף לספר: "משנודע זאת לגאון מוויילנא, יעץ לו, כי היות שהוריו גרים כאן בעיר, מוטב שיסע לעיירה קטנה שם אף אחד לא יכירו. הוא אכן נסע לעיירה איליה". כפי הנראה הוא נסע לאיליה דווקא, משום שכמסופר שם, בעיירה זו היה ... מעון הקיץ של הגראף.

בספר "המתיהדים ברוסיה ובשאר ארצות" (מהדורה שניה, חיפה תר"ץ, עמוד ר והלאה), מוקדש פרק שלם למעשה הגר־צדק והבאנו מדבריו להלן.

בספר הנ"ל כותב המחבר שהעתיק מספר דברים מהקונטרס "הגרים" (חוברת א) שהוציא לאור ר' פינחס בן צבי גרייבסקי. לא עלה בדינו להשיג חוברת זו.

גם ר' חייקל לונסקי הי"ד בסדרת מאמריו על הגר"א ז"ל ותקופתו שהופיעו בשבועון "דאָס וואָרט" (שיצא לאור בוויילנא על ידי "ועד הישיבות"), ייחד מאמר (פרק י, גליון 526, כסלו תרצ"ה) על הגר־צדק. מן הראוי לשים לב לכותרת בה הכתיר את מאמריו: "דער ווילנער גאון – פאָקטן און קסורות, אגדות און דערציילונגען". ר' חייקל לונסקי הי"ד ידען גדול היה, דווקא היה וחשש לקמחו. ולכן חילק את החומר שהדפיס לקטגוריות שונות: "פאָקטן" – עובדות. דהיינו, דברים שנדפסו על ידי בני הגר"א ז"ל ותלמידיו. "מסורות" – כלומר, דברים שאמנם לא נכתבו אבל היו ראויים להכתב, מכיון שנמסרו מדור לדור על ידי זקנים שקנו חכמה והחרדים למוצא פיהם. "אגדות און דערציילונגען" – כפשוטם, דברים שאין שום הוכחה ולא עדות על אמיתותן, אלא שכך מסופר בפי העם.

מכך שאחד מכניה חצה את הקוים ועבר ליהדות. לפי השמועה, משפחת פאטאצקי נטתה חסד ליהודים שגרו על אדמותיה, ואיך שלא יהיה, הזכרת פרשת ההתגיירות היתה מתפרשת כהתגרות גלויה באדוני המקום בני הדת השלטת, דבר שלא היה מוסיף שום טובה. מה עוד שבלי ספק, התגיירותו של אחד מבני מרום-עם-הארץ עוררה ענין רב בציבור, וסירובו לחזור לאמונתם שם אותם ללעג ולקלסה.

בספר "עיר גבורים"י מסופר על עליית דם שאירעה בהורודנא: מטפחתה של נערה נוצריה שנעלמה נמצאה בידו של יהודי בשם ר' אלעזר ב"ר שלמה מווערפלאָוו. היה די בעובדה זו, שמספר עדים יעידו, שראו כמו עיניהם איך יהודי זה הרג את הנערה והשתמש בדמה. כל ההשתדלויות להצילו לא הועילו, ויצא דינו לההרג במיתה משונה ואכזרית ביותר, גופו נגזר לארבעה גזרים שניתלו בארבע קצות חצירה. גזר הדין התבצע ביום-טוב שני של שבועות תק"ן. כמדומה, שהעובדה שגם קדוש זה הי"ד נהרג ביום-טוב שני של שבועות, גרמה לאי־בהירות מסוימת אודות מעשה הגר־צדק'.

בספר "עמודי בית יהודה"י מסופר על "קדוש אחד הי"ד מוהר"ר מן, זקן בן ע' שנה ותלמיד חכם גדול שנהרג על קידוש שמו יתברך בק"ק ווילנא". גם מעשה זה אולי גרם לשיבוש המסורות שגם בלאו הכי הן מעוטות מאד^ט. ועוד נשוב לענין זה בהמשך מאמרנו.

ה. בספר "המתייהדים ברוסיה ובשאר ארצות" (עמוד רת, בהערה) מספר המחבר, שבמחוז הולדתו פגש בני משפחה אחת שהיא ענף ממשפחת פאטאצקי, והם סיפרו לו שמעשה הגר־צדק ידוע להם, וכי אבות אבותם השתמשו בכל האמצעים להשכיח מאורע זה.

ו. קורות עיר הורודנא, ווילנא תר"מ, מספר 12, הערה יא. נוסח מצבתו של הקדוש רבי אלעזר מווערפלאָוו מובא שם במספר 39.

ז. מחבר הספר "עיר גבורים" ר' שמעון אליעזר פרידענשטיין הקדיש למעשה זה ספר נפרד בשם "הראה ואינו נראה", (נדפס בווארשא תרמ"ד). בספר זה מספר המחבר את כל פרטי המעשה ואת מעורבותו של רבי אלכסנדר זיסקינד בעל "יסוד ושורש העבודה". בסוף הספר מספר המחבר, שאלפי איש ואשה באו לחזות בביצוע גזר הדין, וביניהם היו גם יהודים אחדים שרצו לשמוע אותו מברך "בא"י אמ"ה אקב"ו לקדש שמו ברבים", וענו אחריו אמן. וכי בין האחרים שנוכחו שם היה בעל "יסוד ושורש העבודה".

ח. לרבי יהודה הורוויץ מווילנא, אמסטרדם תקכ"ד. ראה אודותיו בספר "קריה נאמנה", מהדורה שניה, ווילנא תרע"ה, עמוד 178.

ט. בספר הנ"ל (דף מו ע"א) מסופר כדלהלן:

ב"זכבר שמעתי מפה קדוש אחד הי"ד מוהר"ר מן, זקן בן ע' שנה ותלמיד חכם גדול שנהרג על קידוש שמו יתברך בק"ק ווילנא, כשדנו אותו צר"י המשפט, הני דייני גזירות שגזרו עליו עינויים קשים ומרים ב"מ [בר מינן]. והוא לא שת לבו אל חלומותיהם וכו', ושחק על משפטם. ואמרו אליו הצרים: התחשוב אתה הזקן לנקום בנו את דמיו מירינו, עשה עמנו מה שביכלתך ואנחנו נעשה עמך מה שביכלתנו וכו'. ויען החכם ויאמר: אני שמח ועלוי באלקני] שלא תוכלו על נפשי אשר היא לאלקים, כי אם על גופי אשר הוא שואל מאדמה השממה זה שבעים שנה, ואתם שלוחי האדמה ותבעתם את שלה; אך על דבר הנקמה אשר בשחוק אמרתם – מחולל לנפשי. וישא משלו ויאמר: עני אחד נאבד או (נגנב) [נגנב] ממנו כיס מלא פרוטות כדרך אשר הלך בה, והיה העני מצטער על אבדתו איזה

גם דברים שכן נכתבו, יתכן והוסתרו מעיני הצבור מהטעמים הנ"ל. אם רשאים אנו להאמין לדבריו, הנה, א' ליטוין במאמרו "גראף פאָטאָצקי דער גר-צדק" מספר, שנסע במיוחד לעיירה איליע, המרוחקת לערך שלשים ושבע ק"מ מוילנא – שם התחבא רבי אברהם בן אברהם ושם נמסר למלכות – כדי לדלות פרטים ומסורות מפי זקני המקום; וכשבקש את רשותו של סופר הקהל לעיין ב"פנקס", אולי רשום שם משהו שיש בו בנותן-ענין למעשה הגר-צדק – נענה בסרוב מוחלט.

בהמשך מאמרו הנ"ל מספר א' ליטוין, שמאמציו למצוא תומר חיעודי על הגר-צדק לא עלו יפה, ורק אחרי עמל ויגיעה רבה עלה בידו למצוא אצל יהודי ווילנאי קונטרס בעל עלים בודדים הנושא את הכותרת "מעשה גר צדק", שם מסופר המעשה. אותו כתב-יד היה כתוב באידיש, ונכתב להערכתו אחרי שנת תק"ס, וכי לא היה מקורי אלא העתקה. משום מה לא הדפיס ליטוין מתוך הקונטרס הנ"ל רק קטעים ספורים^{יא}.

באותם קטעים אותם מצטט ליטוין מכתב היד, שלדבריו היה לפניו, מסופר, שמאז ומעולם קינה בו ברכי אברהם בן אברהם חשוקה עצומה ללימודים, ובפרט היה עז רצונו לדעת מהי האמונה האמיתית – "דער הויבט אַריינלוייג פון דעם זוהן פון הויבטמאַן איז אלעס נור געוועזין אין פאַרטראָגונג פון דעם אויפקלעהר וואָשערע גלויבין איז וואָהרהאַפטיג". [תרגום: עיקר השתקעותו של בן-הרוח – בלימודים – היתה נתונה אך ורק לברר איזו אמונה היא האמיתית]. למטרה זו הוא נסע ללמוד בפריז, ושם – "אַלעש גילעגין אין דען אויפקלעהר פון אַלערליי גלויבונגען". [תרגום: היה מונח ראשו ורובו בחקר כל סוגי האמונות].

שעות רצק ובכה על אבדתו, ובקש לחזור אל מקומו הראשון הרחק מאד ולחפש שם את הפרטות הנאבדות. ובתוך כך ראה לפניו עיר גדולה, ויאמר, אלה נא אל העיר הזאת ראקנה לחם ומזון על הדרך אשר (אשיב) [נשוב] אליה, כי הרחיק מאדם ומעיר. וכבואו העירה יצאו ובאו כנגדו כל גדולי העיר וקבלוהו בכבוד גדול, והשיבוהו על כסא השרים ונתנו אליו עשר ונכסים רבים וכו'. האם סכל יהיה איש הזה ויחזור זה דרך רחוקה לבקש את הפרטות האובדות, ואף אם יודע שימצא את הגנבים שחמסו את הפרטות של נחושת ממנו – ודאי יאמר בלבו יהיה להם אשר להם, יבוא יומם וישלמו כפל, ואני פה אשב על כסא כבדי ואשכון בטח ובמנוחה שלימה שרציתי בה כל הימים". "ומהמשל זה הזך כבר נודע הנמשל הצח, והכפל הוא אך למותר. עד כאן דברי פי חכם חן, וזכותו יעמוד לנו ולכל ישראל אמן".

– תשובה זו עצמה, כשינויים, מסופרת גם בשם הגר-צדק. ראה ב"הגדה של פסח" עם פירוש "שיח יצחק" להגאון רבי יצחק מלצאן, (ירושלם תרס"ט, דף לד ע"א). וכן בספר "החפץ חיים" (חלק א, עמוד רצב).

י. נדפס בספרו "יידישע נשמות" (חלק א, גיריזק 1916, עמודים 8-1); וחזר ונדפס בספר "ווילנא" (ניד יורק 1935, עמוד 841).

יא. דבר שמטיל צל כבד על אמיתות הדברים. גם העובדה שליטוין חזר ופרסם את אותו מאמר עצמו כעבור תשע עשרה (1) שנה מבלי להוסיף את הקונטרס עליו הוא מספר, מעוררת תמיהה גדולה.

ליטווין כותב, שבכתב היד שהיה לפניו מסופר, שאתרי שנודע לו לגר־צדק שהלשינו עליו, הוא ברח לאחזה "סטארינקע" המרוחקת כתשעה ק"מ מאיליע. ובעל האחזה, מפחדו מפני הפריץ, הסגיר אותו לשלטונות.

בהמשך המאמר מסופר, שבביקורו באיליע סיפר לו יהודי בן המקום, שמסורת היא בידי יהודי איליע, שבשעה שהגר־צדק הובל לוילנא כשהוא אסור באזיקים, הוא קילל את המוסר, את בניו, נכדיו וניניו עד עשרה דורות, שלא יהיה ביניהם מי שהוא איש בין אנשים, ושלא יהיה מהם מי שימות על מטחו. אותו יהודי הוסיף, שקללחו של הגר־צדק התקיימה במלואה, ויוצאי חלציו של המוסר – שמאז והלאה דבק בהם תואר הגנאי "דיא יאָשקעס" – אין בהם מתוס, זה חרש, זה אלם וזה צולע, ולעתים נדירות אחד מהם מת מיתה טבעית; וכי על בני המשפחה מוטבע כמין אות־קין, ולהיכן שרק יבוא אחד מהם הוא יתקל במבטי פחד וחדרנות.

גם על בית המרוחז – הוסיף לספר אותו יהודי מאיליע – שבו הסתתר הגר־צדק וגורש משם על ידי בעל המקום, חלה קללה; ושום מוזג אינו מסיים שם את שנות החכירה.

בספר "המתיהדים ברוסיה ובשאר ארצות"^{יב} מספר המחבר, שבשנת תרמ"ה בהיותו בעיר חרסון פגש במלון בו התאכסן יהודי כבן ארבעים, שכל לילה ולילה לפני לכתו לישון היה אומר וידוי כמי שמתעתד למיתה באותו לילה. וכששאלו לטעם הדבר, חשף אותו יהודי את עצמו לפניו וענה לו: "אנא מדבית האי חייטא קא אתינא, זה שמסר את הגר־צדק וזכרונו לברכה בידי השופטים, על אשר נזף אותו ואת בנו השוכב, והוא בהאסרו קיללהו באותה קללה נמרצת שנחתה על בית עלי לאמור: 'ולא יהיה זקן בביתך כל הימים ... וכל מרבית ביתך ימותו אנשים'^{יג}; ובשביל זה, אנו, יוצאי חלציו מתוודים כל לילה ... אך במקרים בודדים אנו עוברים את הגבול של 'לא יחצו ימיהם'". ומוסיף המחבר לספר, ששוחח על כך עם הרב דמתא רבי גרשון פינסקר, שאמר לו, שגם הוא יודע כמה נינים ונכדים של אותו חייט ואף אחד מהם לא האריך ימים.

ספר "גירי הצדק":

בשנת תרכ"ב הדפיס א' מ' דיק ביאָהאַנעסבורג קונטרס קטן בשם "גירי הצדק" בו מסופר מעשה גר־הצדק וחברו. שפת הספר חלקה וקולחת, וניכר שחלו שם ידי סופר שטייב והחליק את הסיפור. אך כמדומה שא' מ' דיק מעולם לא התיימר לומר שכל הפרטים בסיפורו חתומים בחותם האמת. ומכיון שבפרשה זו אנו ניזונים מכל מיני מקורות, לא נימנע מלהביא סיפור המופיע בגוף המעשה שבחברת הנ"ל:^{יד}

יב. עמוד רח.

יג. שמואל־א ב, לב-לג.

יד. עמוד 28.

"ונכרית אחת עקמה את פיה בשחוק בעת שדנו אותו, וכרגע צעקה בקול מר, ונשארה כן עקומה ופיה פתוח ונאלמה, והיה לה יסורים קשים".

כסוף הספר מביא א' מ' דיק שני סיפורים בשם "הרב הגאון מאיליע". אין בידינו לברר אם אכן הרב הגאון מאיליע כתב לו את הדברים, או שאין זה אלא לתפארת המליצה. ונעתיק גם אותם כמות שהם:

"סיפר לי הרב הגאון מאיליע, שהצדיק קילל את החייט הרשע הארור אשר מסר אותו למלכות, שמכל מרבית ביתו עד עולם לא יהיה תלמיד חכם, ואם איש ממשפחתו הפך בתורת ה' – אז ימות בבחרותו; כי כאשר נתמנה הוא שם לרב, הניד שיעור נמרא בכל יום בבית המדרש, וישב אצל השיעור בתור אחד משכיל וטוב, והיה הרב מקרב אותו כי היה גם מתמיד בלימודו. ופעם אחת באת אמו ותתפוש אותו בפאת ראשו ותסתכחו סתוב והשלך מן בית המדרש, ותצעק צעקה גדולה ומרה לאמור: צא צא איש הדמים, איש הבליעל, חוסה נא על נפשך. ויתר להרב מאור וישאל על זה. ויענהו ויאמרו, כי הוא ממשפחת הרשע, ואמו נפלה מורא על ראשה אם ילמוד תורת ה' אז ימות, ולכן אינה תפצה שילמוד".

"עוד סיפר לי הרב הג"ל: כאשר מת החייט הרשע קברוהו קבורת-חמור סתוב והשלך מהלאה לשערי בית-עולם. ואחר כמה שנים נתמנו לנבאים מ"חברא קרישא" ממשפתו, והיה להם בזיון שקרובם שוכב חוץ לשער. מה עשו. קנו מן שר העיר עוד קרקע לאתוות קברים כדי שיתיה קברו באמצע הבית-עולמים. ויהי בשנה ההיא, וימותו כולם – כל המתעסקים בזה.

כתב היד שלפנינו – קונטרס "גר-צדק":

באוסף כתבי היד "קהלת משה" של אריה ליב פרידלאנד, הנמצא כיום בספריית לנינגרד, נמצא קונטרס בן תשעה עמודים בו מסופר מעשה הגר-צדק ביתר פרטים ממה שהיה ידוע עד כה. ללא ספק, כתב-היד שלפנינו אינו זה שהיה לפני ליטוין, שכן שלו היה כתוב באידיש, ואלו זה בלשון הקודש; וגם אינו תרגום ממנו, שכן הפרטים אותם מוסר ליטוין אינם מופיעים בכתב-היד שלפנינו. הפרטים לכשעצמם חסרי חשיבות, ואין זה מעניינינו לדוש בהם, אך די בהם כדי לקבוע שמדובר כאן בשני כתבי-יד שונים לחלוטין.

כתיבתו של הסופר יפה עד מאד. אך כפי הנראה לא נמנה על יודעי ספר, שכן כתב-היד זרוע למכביר בשגיאות כתיב גסות, וניתן לקבוע ללא כל ספק שיש שם דילוגים והשמטות. אך באותה מדה ניתן לומר, שלא נעשה כאן שום נסיון ללטש את הדברים, להחליקם ולמלא מקומות חסרים בפרטים הלקוחים היישר ממוחו הפורה של הסופר. ואולי, דוקא עובדה זו מעניקה לכתב-יד גוון מסוים של אמינות.

במאמרו הנ"ל מתלונן ליטוין שבכתב-היד שהיה לפניו אין יותר מדי פרטים אודות הגר-צדק. גם כתב-היד שלפנינו אינו נדיב במיוחד כשמדובר אודות הגר-צדק עצמו, אך לעומת זאת מאריך לספר על ידיו זאָרעמבו, מעלותיו, נישואיו ופרשת ההתגיירות שלו ושל אשתו. דומה שכל האדיקות הזאת באה לכפר על חוסר הפרטים על הגר-צדק עצמו.

קשריו של הגר-צדק עם הגר"א ז"ל:

בעוד שכל המסורות שידענו עד כה מספרות על הקשר שהיה לו לגר-צדק עם רבנו הגר"א, הנה בכתב-היד שלפנינו אין מאומה מכל זה. וניתן להניח בודאות שגם בכתב-היד שהיה לפני ליטוין לא הזכיר הגר"א, שאלו כן לא היה נמנע מלהזכיר זאת. גם א' מ' דיק אינו מספר על קשרים אלו.

ולמרות כל זאת, נאמנים עלינו הדברים ששמענו מפי רבותינו, דברים המורים בברור שאכן היו קשרים בין הגר"א ז"ל לגר-צדק. לא נחזור על הדברים, שכן כולם הובאו במאמרו של הרב אליאך הנ"ל, אם כי בלי ציון המקורות משום מה. ברצוננו לעסוק כאן בנקודה אחת בלבד, והיא: האם הגר"א ז"ל עצמו נפגש עם הגר-צדק בבית הסוהר.

בספר "רוח אליהו"^{טו} מספר רבי אליהו משה בלאך, ששמע מרבנו הגאון רבי אהרן קוטלר ז"ל, שהחפץ חיים סיפר לו, שהגר"א ז"ל שלח לגר-צדק לומר לו "שמוכן להצילו על ידי מופת, והשיב לו שאינו רוצה". גם בספר "החפץ-חיים חייו ופעלו"^{טז}, מספר המתברר סיפור זה עצמו בשם הגאון רבי צבי הירש לווינסון, תחנו של החפץ-חיים, שהגר"א ז"ל שלח להגיד לו, כלומר, אבל לא נפגש אתו. וכן מסופר גם בספר "שימושה של תורה"^{יז}. היחיד שכותב שהגר"א אכן נפגש עם הגר-צדק בכלאו, הוא ר' חייקל לונסקי במאמרו הנ"ל, אלא שחכם זה, זהיר בדבריו היה, ולסיפורו הוא מקדים את המלים: "דערציילט די אגדה", הוי אומר שאין שום מקור מוסמך לפרט זה.

גם העובדה שהגר"א נקבר באהל אחד עם הגר-צדק מוכיחה כי אכן היו קשרים בין רבנו הגר"א לגר-צדק.

רואים אנו לנכון להביא כאן דברים שכתב רבנו מנחם עזריה מפאנו על הקשר ההכרחי בין גרי הצדק לגדולי הדור. והם במאמר "עולם קטן" שלו^{יח} זה לשונו:

"ואלה הדיוקנים^{יט} מתפשטין מבריאה, יצירה עשיה לכל האזרח בישראל ולגר-צדק הגר בתוכם אשר בא לחסות תחת כנפי השכינה דייקא. ואין לו חלק במערכה ראשונה, עד ישובו יושבי בצלוי להיות עמוסים מני בטן בזכות הצדיקים המטפלין בהם, כגון משה ביתרו ונעמי ברות. והוא טעם מה שאמרו: 'נכנסה לו צפור תחת כנפיו יושב ומשמרה עד שתחשיך'^{כא}. כי הצדיקים הם סוד שבת בכל מקום, וצפור טהורה היא נפש הגר – צפורה ודאי, הפורשת

טו. עמוד ה.

טז. חלק א, עמוד רצא.

יז. עמוד סט.

יח. סימן ב.

יט. פירוש: נפש, רוח ונשמה, כמבואר שם.

כ. הושע יד, ח. ועיין במדרש 'יקרא-רבה' א, ב, שם דורש רבי אבהו פסוק זה על הגרים 'שבאין וחסינן בצלו של הקב"ה'.

כא. מאמר רבי אבא אמר רב חייא בר אשי אמר רב במסכת שבת דף קו ע"א.

מתקע"ד דורות ולא הניין ליה ליוצר בראשית^{כב}, ובאת לחסות תחת כנפיו במספר שוה^{כג}, והצדיקים הם עצמם כנפי השכינה — כנפי יונה ממש, כי היא פורחת בהם בשמחה ובטוב לבב בגבהי מרומים^{כד}. וצדיק זה שזכה בה כנפש הגר, יושב ומשמרה עד שתחשיך שמשו בעולם הזה, להאיר לעולם הבא, אשר אינו מסיח דעתו כל ימיו מתיקונו כלל. והיא^{כה} נעשה ביני לבני חלוק שלו בתוספת לזה הזוכה בו, מלבד ההיא חלוקא דרבנן של כל אדם, עד שיזכו שניהם יחדיו לסוד 'צדק לבשתי וילבשני'^{כו}.

עד כמה שידוע, לא הוזכר מעשה הגר-צדק גם בספרי תלמידי הגר"א, ואין כאן המקום לדון בכך. ברם הלב מבקש למצוא רמז לדבר בספר 'תולדות אדם'^{כז}, שכותב, שפעם הזכיר רבי זלמן את דברי הגמרא בברכות^{כח}: שכשהוציאו את רבי עקיבה להריגה זמן קריאת שמע היה, והיו סורקין את בשרו במסרקות של ברזל, ועם כל זאת קיבל עליו עול מלכות שמים באהבה ובשמחת לבב ולא התפעל מיסורי הגוף. "וכה חתם דבריו: גם בגלות החל הזה לא אלמן ישראל מתכמי לב אשר סכלו יסורים מרים ממות בשמחה וטוב לבב כהולך בחליל לחוג חג"^{כט}.

הגר-צדק רבי אברהם בן אברהם נשרף על קידוש השם ביום-טוב שני של שבועות שנת תק"ט^ל. עד ימי השואה היחה נערכת ביום זה הזכרה לעילוי נשמתו בכל בתי הכנסיות של ווילנא^{לא}.

ארבעים יום לאחר מכן, בשבעה-עשר בתמוז, נידון למות אחד מגדולי ווילנא — "הקדוש הרב מוהר"ר מנחם מן במוהר"ר אריה מוויזן^{לב}, מופלג בתורה ובחסידות". "לזכר נפש הקדוש הזה, ועמיתו^{לד} בחסידות ובטהרת הקודש הרב ר' אברהם ב"ר אברהם הנלוח על בית ישראל — חברו חכמי ווילנא תפלה מיוחדת", והיא נמצאת "בקובץ תפלות כתב-יד בית הכנסת הגדולה"^{לז}.

כב. עיין מאמר רבי שמעון החסיד בגמרא חגיגה דף יג ע"ב; וכן במדרש 'בראשית-רבה' ג, ז.

כג. פירוש: 'תחת כנפיו' בגימטריא תתקער, 'יד יהודה'.

כד. עיין ב"ד יהודה' מה שפירש בזה.

כה. פירוש: נפש הגר, "יד יהודה".

כו. איזב כט, יד.

כז. הוא ספר תולדות רבי זלמן אחי רבי חיים מוואלוז'ין, שחיבר רבי יחזקאל פייוויל מגיד מישורים דווילנא. לפנינו דפוס בילגורייא תר"ע בעמוד 126.

כח. דף סא ע"ב.

כט. רבי שלמה זלמן מוואלוז'ין נפטר ביום ט' אדר תקמ"ח, ראה "קריה נאמנה" עמוד 166. וממילא אין לומר שהכונה לקדוש רבי אלעזר מווערבלאָוו שנהרג על קידוש השם בהורדנא בשנת תק"ן. אך אולי הכונה לקדוש רבי מנחם מן מוויזן הנ"ל. ושערי השערים לא ננעלו.

ל. "קריה נאמנה", עמוד 125.

לא. ר' חייקל לתסקי הי"ד במאמרו הנ"ל.

לב. ראה אודותיו ב"קריה נאמנה", עמוד 125. וראה לעיל ובהערה ט.

לג. ראה להלן הערה מא.

לד. ראה "קריה נאמנה" שם.

בשנת תשי"ב הרסה ממשלת רוסיה את בית-הקברות הישן של ווילנא, רק שכעה קברים הועברו לבית-הקברות החדש, ביניהם קבר הגר"א והגר-צדק.

במקום בית-הקברות הישן הועמד לוח זכרון עליו כתוב:

דא זיינען געווען באערדיקט

גדולי ישראל

צווישן זיי:

דער ווילנער גאון –

אליהו בר שלמה קרעמער

דער גר צדק –

גראף וואלענטין פאטאצקי

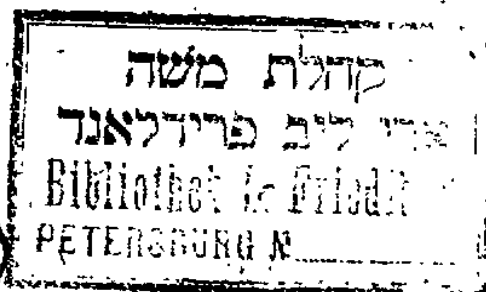
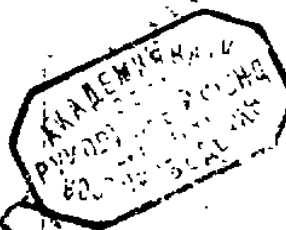
תרגום: כאן היו טמונים בעפר / גדולי ישראל / ביניהם: / הגאון מווילנא – / ... / הגר-צדק – / גראף וואלענטין פאטאצקי.

כמדומה, שאין בידינו לאמוד כמה עוז וניחומים, אמונה ובטחון שאבו ממנו הדורות הקודמים. ר' חייקל לונסקי הי"ד מספר, שכל איש מצוק ומר-נפש היה בא לשפוך שיח על קברו, לבקש ממנו שיהיה מליץ-ישר עבד בני העם שעל אמונתו עלה על המוקד.

וכן נשאר שמו חרות בזכרון האומה, או "הגר-צדק" – בה"א הידיעה, או "הגראף פאטאצקי" – בשמו ותארו קודם שנתגייר¹, וזה שכחו וזה יפיו לאמור: ראו בריה שברא הקב"ה בעולמו, שהניח כבודו וכבוד בית אביו, וכו' לכל חמדות העולם שהיו בידו, וכא להתדבק בישראל, לגור אתם בעניותם, בשעה שהם דוויים ודחופים, סחופים ומטורפים – עם ממושך וממורט.

לה. וכן: אנטונינוס בן אסירוס (עבודה-זרה דף י ע"ב); אונקלוס בר קלוניקוס בר אחתיה דטיטוס (גיטין דף נו ע"ב); עקילס הגר בן אחותו של אנדרינוס (מדרש תנחומא משפטים, ה); מתבז המלך וזוטוס בני תלמי המלך (בראשית-רבה מו, י); הילני המלכה (סוכה דף ב ע"ב) – מגדולי וחשובי אומות העולם שנקבצו על בית-יעקב בשעת שפלוחם של ישראל.

הודפס ע"י תוכנת אוצר החכמה

[illegible]

גר צדק

בשנת תק"ט^ל לאלף השישי היה דוכס אחד גדול במדינת פולין, והיה לו בן חכם ונבון. ויגדל הנער לאביו, ואביו (אהובו) [אהובו] מאד מאד. ושלח אותו לעיר פאריז, עיר מלוכה של מלך צרפת, עיר מלאה חכמים וסופרים, ועל כל חכמה אקאדעמיע מיוחדת ללמוד שם. בימים ההם היה שר קטן [ב]מדינת זאמעט^ל ושמו זאָרעמבע. ויולד לו בן. ויגדל הנער והיה חכם ונבון ובעל השגה בכל מה שראה. וישלח אותו עיר ווילנא ללמוד בה באקאדעמיע. והיה הנער איש נבון חכם בכל החכמות עשר ידות מכל חבריו. ויצא שמו הטוב בין כל השרים ויתנו להנער כסף רב וישלחו אותו לעיר מלוכה פאריז. ויקבלו אותו בכבוד גדול. והוא היה לחבר עם בן הדוכס הגדול של מדינת פולין ושמו פאטאצקע^ל.

ויהי היום וילכו שני החברים לטייל בעיר וליראות את יופי העיר ואת ארמנותיה כי טובים המה, ויצמאו מאד. ויכנסו לכרם אחד^ל לשתות שם. ויראו שם סוכה [ק]טנה, וישמעו קול מרחוק אשר אחד לומד בתוכה. ויגשו לדעת מי הוא הלומד [ש]ם. וימצאו שם זקן יושב ולומד עם קטן אחד. ובאו החברים אל תוך הסוכה [לד]עת מה הוא לומד. ויראו בספר ולא ידעו מאומה.

וישאל בן הדוכס חבירו: התוכל ליקרות בזה הספר. ויאמר חבירו: לא ראיתי ולא שמעתי זה הלשון מעולם בלתי היום. ושאלו לזקן: איזה ספר הוא. ויען הזקן ויאמר: הספר הזה שמו בבלי ולשון הקודש מחלמוד בבלי. ויבקשו ממנו לספר להם מה שכתוב בו. ויספר להם כמה פרקים בביאור היטיב. ויטב להם בעיניהם דברי הספר הזה. וישאלו לזקן אם הכל אמת הוא מה שכתוב בו. ויען הזקן ויאמר: אמת הוא מאד. ויאמרו: אם אמת הוא, ולמה הרב אינו לומד אתנו מזה הספר, ולמה אתה קורא בו בסתר. ויען הזקן ויאמר: אתם מהנוצרים ינתן לכם אמונה מאיש המצר אתכם והמטה אתכם מדרך הישר ינתן חרם שלא ילמוד איש את בנו מזה הספר, על כן אנכי לומד בהסתר, וגם אני ילמוד הש"ס שלנו עמכם מזה הספר^מ. ויפצרו באיש הזקן^מ שילמוד עמהם מזה הספר, ויבקשו זמן בכל יום, והם שלמו לו במיטב כספיהם. ויחל לילמוד עמהם מזה הספר, [והנה] בחצי שנה למדו כל החומש. ויכנסו

- לו. שנת תק"ט^ט היתה השנה בה נהרג הגר"צדק, ובהכרח שנפלה כאן טעות. בחוברת "גרי הצדק" כותב: תע"ט.
- לז. חלקה המערבי של מדינת ליטא קרוי זאמוט.
- לח. עד כמה שניתן להסתמך על דיוקים מלשון הכותב — הנה מסופר כאן שזאָרעמבא הוא זה שלמד באקדמיה בווילנא, ולא הגראף פאָטאָצקי, רק הכירו אחד את השני באקדמיה למדעים בפאריז. אך ראה להלן הערה מא, ואם כן יש מקור לגירסה שהגראף פאָטאָצקי היה יליד אזור ווילנא.
- לט. כפי הנראה הכונה לבית ממכר יין.
- מ. כלומר, ללמוד נוצרים את הדת היהודית הוא דבר מסוכן שעלול להמיט צרות על היהודים.
- מא. ר' חייקל לונסקי הי"ד מציין, שאצל יהודי ווילנא ישנה גם מסורה, שהזקן שלמד עם הגראף פאָטאָצקי וידידו זאָרעמבא היה הקדוש רבי מנחם מן מויזון שהזכרנו לעיל; ולפי זה, המעשה עם הגר"צדק התרחש בווילנא ולא בפריס.
- ועל כל פנים, אולי לזה התכוון מחבר הספר "קריה נאמנה" כשמכנה את הגר"צדק "עמיתו" של רבי מנחם מז.

בלבם דברי הספר התורה הזאת, והיו לאנשים אחרים. וגם למדו תנ"ך בחדר. ולא שמרו את למודם בקאדעמיע שלהם, ולא הלכו לבית התיפלה. והוכיח אותם הרב שלהם, ויען בן הדוכס להרב שלהם דברים קשים.

ביום אחד הלכו שני החברים לטייל בשדה ועבדים הלכו אחריהם, וישבו במקום אחד. ויאמר בן הדוכס לחבירו: יסורו נא עבדינו מעלינו כי אנו צריכים לדבר בהסתר. ויסורו העבדים. ויאמר בן הדוכס לחבירו: אני אגלה לך כל תעלומות ליבי, אך לא תגיד את כל דברי אלה בפני כל אדם. ויאמר לו: תלילה לי מעשות כדבר הזה. ויאמר: גמרתי בליבי לברוח מכאן לאמסטורדם להתגייר שם, כי אמונתם^{מב} הוא אמת ואמונה, זאת כפי שידענו. ויען לו חבירו: כי כמוך כן אני, וגם אני אעשה כן אם יהיה לי על הוצאות. (וישב) (וישב) שניהם, ויכרתו ברית שניהם, ויאמרו: אלקים יהיה עד בינינו. ויקומו ויבואו אל העיר.

ויתעצו יחדיו כי עדיין הם היו (פותחים) [פוסחים] על שני (התעיפים) [הסעיפים] אם (לזכות) מג – לאלקי ישראל, או להיפך ח"ו – להפיל פור (הו) [הוא] הגורל. ויפל הפור שיתגיירו^{מד}. ויסע בן הדוכס לעיר רומי, ושם ברומים (!) ידע הדבר לתכלית אם יש ממש באמונתם ואם לא. ויכתוב אגרת לאביו הדוכס שישלח לו כסף רב על הוצאות כי רצוני ליסע לעיר רומי. וישלח לו אביו כסף רב.

ויבוא לעיר רומי. ויקבלו אותו בכבוד גדול, ולומדין אותו הפופוסין בקאדעמיע שלהם. ובכל שבוע (ושבועה) היה עושה משתה לכל שריו ועבדיו של הפופוסין, ויתן לשרי הפופוסין מתנות רבות מאד. פעם אחת שאל בן הדוכס את המשרת של הפופוס: ואיך הוא עולה לרקיע. וביקש ומתחנן לו שיגיד לו האמת הדבר. ואמר לו המשרת: אם תתן לי מתנה טובה אספר לך הכל בבירור. ואמר לו: טוב הדבר. ויאמר המשרת: ידוע תדע כי הוא הכל שקר, ולא עולה לשמים מעולם, וביום אידם שלהם אומרים שהוא יושב בחדרי חדרים בעוני גדול, ואח"כ אומרים שהוא עולה לשמים – אבל אינו כן, שהוא יושב בחדרי חדרים, ויש לו שם זונה מוכנת לו, והיא (מוכנת) [מכניה] לו כל מאכלים (ומתעלים) [ומתעלס] עמה (באהובם) [באהבים]. כך הוא עושה כל ימי משך אידם. וחקר הדבר היטיב והנה אמת הדבר.

ויאמר בליבו: עתה הפגיע העת שהקב"ה מוצא לי משקר ואבוא אל האמת, וברוך ד' אשר הנחני בדרך (העמת) [האמת]. ויברח מרוים ויבא אל חוף הים וישב שם בספינה ויבא אל אמסטורדם והתגייר שם, וישב שם כמה חדשים.

מב. של ישראל.

מג. אולי הכונה: להתחבר.

מד. כפי הנראה חסר כאן. בחוברת "גרי הצדק" מסופר, שקודם שהלך להתגייר החליט הגראף פֿאטאָצקי לנסוע לרומא כדי לברוק את הדת הנוצרית מקרוב, ולברר אם פקפוקיו אודותיה נכונים.

וחבירו לא שמע מזה השמועה מכן הדוכס שלא היה יכול לכתוב איגרת לו שלא יודע איש מהסוד שלהם. וישב בפאריז עד שלשים חדשים חוק מלימודי הטוב, ואח"כ נסע לליטא לאביו. ויעבור ויבא לארמון של טישקעוויץ^מ, הוא היה מאהובי אביו, ויקבל אותו השר טישקעוויץ בכבוד גדול, ויעכב אותו אצלו חודש ימים. ואח"כ רצה הוא ליסע אצל אביו. ויאמר לו השר טישקעוויץ: אני אגלה לך תעלומת ליבי, כי רצוני ליתן לך (ביתי) [בת] לאשה כי (אהבתך) [אהבתך] מאד. ויקר (וישתחו) [וישתחוה] לפניו, ויאמר לו: למה מצאתי חן בעיניך, הלא אבי ממשפחת הדל – ליטא – שבמדינות, ואדוני גדול (לבשרו) במדינות. ויאמר לו: אם קטן אתה בעיניך, הלא גדול אתה בעיני. וישלח ספר אגרת לאביו. ויבא אביו אל השר טישקעוויץ ויעשו משתה גדול, ויעשו במז"ט את הנישואין ויקח את בת טישקעוויץ לאשה. ויגדל הנער מאוד בין כל השרים ושרי המדינות. ויהי לתקופת השנה ונתהר אשתו ותלד לו בן, ויעש משתה גדול לכל שריו ועבדיו ולכל שרי ליטע חודש ימים. והנה מחמת רוב הצלחה ושימחה שכח את קשר השבועה אשר היה (בניהם) [ביניהם] עם בן הדוכס.

בימים ההם בא ספרים אל האפאליציע^ט ממדינת פולין שנאבד בן הדוכס ושמו פאטאצקע שנסע לרומי ולא יודע אנה הוא בא. וכאשר שמע חבירו מזה השמועה ויחרד חרדה גדולה עד מאוד. ויצר לו על ששכח השבועה אשר היה (בניהם) [ביניהם], והבין כי בודאי ברח אל אמסטרדם להתגייר שם. וגם הוא נשבע כמוהו להתגייר שם. וירע בעיניו, ויפרוש מאשתו ובניו ומגדולתו; וגם הרע לעבור את השבועה, כי יודע מזה שחקרו ודרשו הוא וחבירו שאמונתם הבל וריק. וידאג מאד על זה ויפל מעל פניו^י. והבין חותנו שהוא בדאגה וצער, וישאל אותו מה הוא לו. ויאמר שהוא אינו (בקו) [בקן] הבריאה. וביקש מחותנו שיתן לו רכב ופרשים. ויתן לו חותנו שני סוסים ורכב אחד ושני עבדים עמו, ויסע הוא ואשתו ובנו אצל אביו וישב שם חודש ימים בדאגה. ויכתוב אל חותנו שישלח לו מעות שרצונו ליסע לקעניגס-בורג לטייל שם. וישלח לו חותנו כסף וזהב ליסע הוא ואשתו ובנו, ויבואו לקעניגס-בורג^מ לטייל שם, ויטב בעיניהם מנהג אנשי פרייסין כי אמונתם בתכלית היותר טוב, יותר משרי ליטע^ט. וישבו שם כמה חדשים. ויאמר אל אשתו: (כתוב) [כתב] אגרת לאביך שישלח לנו כסף הרבה ויקנו נכסים. ויטב בעיני האשה וכתוב לאביה שישלח להם כסף רב. וכאשר הגיע להם הכסף ויאמר אל אשתו: רצוני לנסע על ב' או על ג' ימים למדינת האלאַנד, אולי יש ספינה ההולכת מכאן להאָלאַנד. ותאמר לו אשתו: גם אני אלך עמך וגיראה את יופי העיר. וישבו על הספינה ויבואו לאמסטרדם, וישכור שם ארמון אחד וישב שם.

מה. מן הראוי לציין שבספר "גרי הצדק בארץ-ישראל" (ירושלם תרצ"ב, חלק ב, עמוד ט), מספר המחבר ר' פינחס גרייבסקי ז"ל, שבשנת תרמ"ח עלה לירושלם אחד הדוכסים למשפחת טישקעוויץ והתגייר.

מו. משטרה.

מז. נפלו פניו.

מח. עיר במזרח פרוסיה.

מט. תושבי גרמניה היו פרוטסטנטים בדרך כלל, לעומת ליטא שהיתה קטולית.

ולמחר, זה הולך אל רב העיר ויאמר שרצונו להתגייר. (ונחתי) [ונתן] (לכם) [להם] חדר מיוחדת למול אותו ואת בנו בן ה' שנים. ואשתו נשקפת בעד החלון מתי יבוא בעלה, ולא בא. בערב הלכה היא ועבדיה לבקש אותו ואת בנה. והוא שלח אצלה שלא לבקש אותו כי הוא נתגייר. וכאשר שמעה אשתו מזה השמועה נפלה על פניה. ויאמרו לה הנשים: מה לך. ותאמר להם: בעלי נעשה עברי. ויאמרו לה הנשים כאן שחירות על זה. ותלך ותכוא ותתחנן לו ובכתה לפניו בכיה גדולה, ותאמר לו: גם אני אתגייר כמוך. ויאמר לה בעלה: טוב הדבר מאד, אך קודם שתתגייר תילמוד (יהודיעת) [יהודית]¹ ותראה שיש כמה חומרי מצות, ולא כאמונת הנכרים שהכל מותר להם; וכאשר תילמוד דת יהודית, אם כשתרצה להתגייר – אקבל אותך באהבה עצומה. ויטב הדבר הזה בעיניה. ושילחה אחר נשים חכמות וצדקניות וילמדו אותה דת יהודית, ואח"כ שלחו לבית דין והודיעו לה חומר מצוות ועונשים ושכרה, ויצאו להטבילה ונעשית עבריה.

ובאתה בשימחה רבה ועצומה ואמרה לו: עתה גם אני כמוך. ויאמר: טוב הדבר אשר (עשית) [עשית], אך דבר אחד אני אומר לך – שרצוני לישא אשה אחרת אשר יש יותר (ולמדה) [ותלמד] אותי דת יהודית, (ועתה) [ואת] חישא לאיש אחר והוא ילמוד אותך כל כך דת יהודית. וכאשר שמעה אשתו זה הדבר ויצר לה מאד על דבריו. ותאמר אל בעלה: אני אספר לך שקראתי בספר דברי הימים – שנים שהיו מהלכים בדרך אחד ויתעו ביער ג' ימים ולא מצאו את הדרך הישר, ובכו (ומיתפללו) [והתפללו] אל ד' ועשה להם נס ומצאו את הדרך הישר. וכשמצאו את הדרך ויאמר איש אל (...נא) נפרד איש מעל אחיו, אני אלך בדרך אחד ואחה תלך בדרך אחד. ויאמר לו חבריו: כך הוא היושר, כשתעינו ביער – הלכנו ביחד, ועתה כשמצאנו את הדרך הישר – נפרד איש מעל אחיו, כך הוא היושר; אלא נלך ביחד ונשמח על הנס הגדול שעשה הקב"ה עמנו. וכאשר שמע בעלה את דבריה טובים, ויקח אותה לאשה, וישבו באמסטרדם זמן רב ואחר כך נסעו לארץ ישראל.

והגר־צדק נסע מקדם לארץ ישראל, (...נא) לאמסטרדם, ומאמסטרדם לאשכנז, ומאשכנז לרייסין, ומרייסין לליטא. ויבוא לעיר וישב שם כמה חדשים.

ביום (...נא) ראה בבהכ"נ נער אחד בן חייט שרוקד בביהכ"נ מאוד, וגער בו הג"צ [הגר־צדק] שלא לשחוק כל כך. ויען לו בן החייט דברים קשים. ויאמר הג"צ: מובטח אני בו בזה הנער שלא יגדל כדת משה וישראל רק ימיר (בימהירה) [במהרה]², כי עזות הוא גדול מאוד, ואין זה מישראל.

נ. דת יהודית.

נא. אולי צריך לומר: אל רעהו.

נב. חסר: ומארץ ישראל.

נג. אולי: ביום אחד.

נד. ליטורין מספר, שבאיליע היה ידוע בכרור שאותו נער אכן המיר את דתו.

וידוע הדבר לאביו של הנער ויחר לו מאוד על מה שאמר על בנו, והלך אל החצר אל השר אבאונע^נ וסיפר לו שיש גר בעירי^י. וישלח עבדים ויביאו אותו אל החצר (ותשם) [וישימו] בסד רגליו, (ותקשור) [ויקשרו] את ידיו בחבלי ברזל וישלח אותו לוילנא. ויכירו אותו שרים גדולים שהוא בן הדוכס פאטאצקי שמו. ויפלו לפניו ויאמרו לו: פאנ^י פאטאצקע, מה (עשיתה) [עשית]. ולא ענה להם דבר על דיבריהם. ויאמרו לו: למה אתה שותק. ויאמר להם: שוטים אתם, איך אני יכול לענות, כי אתם (קורו) [קוראים] אותי בשם נכרי אשר לא שמי הוא, כי שמי אברהם כי אני ישראל המתגורר בגלות המר, ואתם קוראים אותי פאטאצקע שהוא שר גדול, ואתם חשבתם עלי שאני נכרי כמותכם, ע"כ [על כן] לא עניתכם. וילכו מאיתו בפחי נפש וישומו אותו הכלא.

וישלחו לו הבישוף עם הכלב המת^י ועם כל השרים, ויאמרו לו: תן כבוד להבישוף. ויאמר הג"צ [הגרצדק]: מהדין צריך אני ליטול את הכובע מפניכם, כי אתם שרים גדולים, ואני איש עברי המתגורר בגלות המר, אבל משום הכלב המת שאתם אווזים בידכם לא (אסור) [אסיר] את הכובע וגם מפניכם^{יט}. וילכו מאתו בפחי נפש ויכשו מאוד. וישלחו איליו נשים יפות (לפטות) [לפתות] אותו, ולא ענה להם דבר. וישב בבית האסורים (יוסר) [יותר]

משנה.
אוצר החכמה
13676

ומרוב עוני שישב נמצאו (תולאים) [תולעים] בתוך טיבורו, ויקח (התולאים) [התולעים] להחזיר בתוך הגוף. ואמר בזה הלשון: הגוף אכל בשר טריפה — איכלוהו.

אוצר החכמה
13676

וקודם חג השבועות (דינוהו) [דנוהו] אותו שרי טורבינאל^ס לשרוף אותו. ויביאו אותו למקום השריפה, ויפצרו לו מאוד שישוב לדתיהם, ומבזה אותם בחירוף גדול. ומצאו שיחתוך (לשונו ומשיב לדרך)^{סא} ערפו. וקודם שדנו אותו (ברוך) [ברך] בקול רם: ברוך מקדש את שמך ברכים^{סב}.

גה. כפי הנראה שמו של אותו שר.

נו. בספר "המתייהדים ברוסיה ובשאר ארצות" (עמוד רט) מספר המחבר שבשנת תרפ"ט קיבל מכתב מ"הישיש המלומד והתורני ר' יעקב הכהן שיכיביץ כדלהלן: "זכורני, לפני שבעים ואחת שנה (כלומר בשנת תרכ"ח) סיפרו לי בורילנא זקני הדור, שאותו חייט מוסר היה מתענה מאד בבית הכנסת ושב בתשובה שלמה. והסוף היה שנפל על סכין חד וממורט תחת צוארו, ומת במיתה משונה".

נז. אדון, בפולנית.

נח. אישי כמורה רמי מעלה נרשאים לפנייהם מקל ובראשו צורת התלוי.

נט. לא אסיר הכובע.

ס. חבר השופטים.

סא. מלים אלו אינן ברורות בכתב־היד שלפנינו. בחוברת "גרי הצדק" (עמודים 27-28) כותב: ורציאו משפטו למשך לשונו מערפו. וכמדומה שהוא דבר בלתי ידוע לחלוטין.

סב. בחוברת הנ"ל כתוב שהוא ברך "ברוך דיין אמת" וצעק בקול רם שמע ישראל. בספר "שימושה של תורה" (עמוד עא) מסופר, שרבי אלכסנדר זיסקינד מהורדנא בעל "יסוד ושורש העבודה" הגיע במסירות נפש למקום המוקד והיה שם היהודי היחידי, ושמע איך שהגרצדק מברך ברכת "לקדש שם שמים". וענה אחריו אמן.

ועל היהודים נפלה אימה גדולה ביום הזה, ומוזהיר גדול^{סג} בין היהודים באותו היום שלא יצאו מפתח בית^{סד}.

רק איש אחד היה, ושמו ר' אליעזר שישקעס זצ"ל^{סה}, לבש בגדי פריצות כי עדיין לא היה לו זקן, ויבוא אל (הטליון) [התלין] ויתן לו שוחד, ונתן לו מעט אפר ואצבע אחד (מין)

סג. כלומר שראשי הקהילה הזהירו את הצבור.

סד. בחוברת הנ"ל מספר שראשי הקהילה הזהירו את הצבור להתפלל בביתם ולא לצאת לבית הכנסת. לעומת זאת כותב ר' חייקל לונסקי, שיהודי ווילנא היו מכונסים בבתי כנסיות.

סה. ר' חייקל לונסקי כותב ששמו של אותו יהודי היה ר' מאיר סירקעס.

במאמרו הנ"ל מספר ר' חייקל לונסקי הי"ד, שבבית הקברות הישן של ווילנא נמצאת מצבה – חסרת-שם כפי הנראה – עליה חרות שהנפטר חי מאה ושנים-עשרה שנה. וכפי יהודי ווילנא מסופר, שבקבר זה טמן אותו יהודי שיצא במסירות נפש ושיחד את התלין שנתן לו מעט אפר ואצבע אחת שנותרה מרבי אברהם בן אברהם והביאם לקבר ישראל. ומשהוצג יהודי זה לפני הגר"א ז"ל, ברך אותו באריכות ימים, והיו ימי חייו מאה ושנים-עשרה שנה.

שישקעס, היתה משפחה ידועה בוויילנא בשנים ההם, והוציאה מקרבה הרבה גדולי תורה. בספר "עיר ווילנא" (לר' הלל נח מגיד שטיינשניידר, עמוד 4) מוזכר רבי אהרן שישקעס – "מגדולי הלומדים ומחשובי עירנו". נפטר בשנת תרכ"ו בן ע"ח שנה, כלומר שנולד בשנת תקמ"ח, והיה קרוב על שם חותנו – הגאון רבי מאיר שישקעס.

הגאון רבי מאיר שישקעס דגן מוזכר ב"קריה נאמנה" (עמוד 255) כאחד "מן המיוחדים שבגדולי חסידי הדור", ראה שם את נוסח מצבתו. רבי מאיר שישקעס נפטר ביום-כפור תקצ"א. שם אביו היה רבי אליעזר, אך אין בידינו לשער אם הוא הוא רבי אליעזר שישקעס שהביא את אפרו של הגר-צדק לקבורה.

האחד והמיוחד מבני משפחת שישקעס היה אחיו של רבי אליעזר שישקעס הנ"ל, הלא הוא הגאון הגדול רבי שאול ברבי יהודה ליב שישקעס בעל המחבר ספר "שביל הישר" על הרי"ף, שחלק ראשון ממנו, על מסכתות ברכות, שבת ועירובין נדפס בוויילנא תקצ"ט. הגאון רבי אברהם אבלי מוויילנא כותב בהסכמתו לספר, שרבי שאול זה – "היה חשוב מאד וגדול בעיני הרב הגאון החסיד רשכב"ה רבינו אליהו מוויילנא זצוק"ל". והגאון רבי אריה ליב קצנלנבויגין מכריסם כותב עליו: "שאל היה ארוך בדורו של רבינו הגדול רשכב"ה הגאון מוהר"א מוויילנא זצוק"ל ... דור לדור ישב מעשה תקפו בש"ס ופוסקים וגבורתו ביראת השם ...".

בהקדמת הספר ובהסכמות מסופר, שכשהגאון רבי זלמן מוואלוזין סידר משנתו לעצמו בלימוד האלפסי, הוא למד אותו עם הביאור הנפלא הזה. וזה לשון המחבר בהקדמתו:

"ואחרי אשר עזרני השם יתברך ברחמי לגמור כל זאת על כל תלתא סדרי הרי"ף ז"ל, הקרה ה' לפני מקרה טהור, גברא קטן בשנים א"ך גדול בענקים, ינוקא קדישא חסידא ופרישא, מילא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת בכל הש"ס (ההדגשה - במקור) עם כל השיטות הפוסקים קדמאי ובתראי ערוכים ומחודדים בפיו לאמר בלי גמגום, הוא ניהו קדושת שמו מפארים מהור"ר שלמה זלמן בהרבני מוהר"ר יצחק מק"ק וולאזין, חתן הרבני מוהר"ר יחיאל מיכל מתושבי יקירי קהילתנו יצ"ו, למד את כל תלתא סדרי הרי"ף ז"ל עם חיבורי הנ"ל, ובכל מקום ומקום אשר מצא שהשמיט מלהביא איזה גירסא או איזה פירוש או טעם או איזה פוסק השייך על דברי הרי"ף – רשם על הנייני, ומלאתי אותם בכל המקומות. ובפרק ב' דיבמות, ופרק ב' דחולין, ופרק ב' ופרק ו' דשבועות תמצא מצויין אצל סעיף כמין תבנית י"ד, הוא מורה שאותו סעיף סידר הרב הגדול מוהר"ר שלמה זלמן הנ"ל בעצמו".

[מן] הגוף הטהור והקדוש. והגוף עלה כליל לשמים. ודי' ינקום את דם עבדיו השפוך, ינקום מהגוים לעינינו ששפכו כמים.

ונקמה תיכף בגוים היה, כי השופיאניקער¹⁷² נתנו עצים על השריפה (נשרפה) [נשרפו] כתייהם עד היסוד. כן יאבדו כל (שונעי) [שונאי] ישראל.

ולמחר אחר השריפה בא אגרת (מהקוסר) [מהקיסר] שלא להרג אותו¹⁷³, אך אָהָה – שהיה אחר המעשה.

בימים ההם היה במדינת רייסין איש אחד אשר היה בו רוח רעה, והיה מספר ככה: (הילא) [הלא] היה קידוש די' בוילנא, גר-צדק מקדש בשמחה עצומה, וכל הקליפות והחיצונים נפלו על פניהם בחימה, ומלאכים רבים עומדים מאור הרקיע עד המקום שמקדש שם שמים, (ומקבלו) [ומקבלים] את נשמתו בחדוה רבה ועצומה עם כל המלאכים האלה, ואברהם אבינו ע"ה [עליו השלום] קבל בעצמו את נשמתו, וגם כי האבות והצדיקים¹⁷⁴ הלכו וקיבלו את נשמתו הטהורה בשימחה רבה ועצומה וחדוה רבה וגיל עד אין חקר.

וזכותו וזכות כל הצדיק[ים] יעמוד לנו ועל זרעינו וניזכה ליראות בנחמת ציון וירושלם, אמן.

רבי שאול שישקעס נפטר בשנת תקנ"ז. נוסח המצבה על קברו הפותח במלים: "הוי שר וגדול נפל לעם ישראל" מופיע ב"קריה נאמנה" (עמודים 172-173, ערך 83). כאמור לעיל, רק חלק קטן מהספר נדפס על ידי נכד אחיו – רבי אהרן ב"ר אריה לייב ב"ר מאיר ב"ר אליעזר. שאר הספר, הכולל גם את הערותיו של רבי זלמן, נאבד כפי הנראה ברכות הימים, וחבל על דאבדין. [אדהכי, מן הראוי לציין, שבספר "עיר ווילנא" (עמוד 244, הערה 3) כותב, שרבי שאול שישקעס היה חותנו של רבי מאיר הנ"ל. ואם אמנם כן, הרי שרבי שאול הוא בעצם גם אביו זקנו של רבי אהרן ב"ר אריה לייב, ובלי ספק הוא היה מזכיר זאת בהקדמת הספר, ולא היה מסתפק במה שהוא דודו זקנו].

בספר "עיר ווילנא" (עמוד 42) מוזכר עוד משהו ממשפחת שישקעס: הרב הג' ר' יוסף בהר"ר שמעון שישקעס.

סו. לא הצלחנו לעמוד על פשרה של מילה זו. בחוברת הנ"ל מסופר שמעבדי העורות הם שנתנו את העצים.

סז. בכתב היד שלפנינו לא מסופר מי השתדל אצל הקיסר לבטל את גזר דין המות.

סח. בחוברת הנ"ל מוסיף גם את עשרה הרוגי מלכות.